

Hausner Gábor ny. alezredes:

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KATONA TAGJAI: KISS KÁROLY (1793–1866)¹

DOI: 10.35926/HSZ.2026.3.9

ÖSSZEFOGLALÓ: Kiss Károly (a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja 1831-től, rendes tagja 1840-től) katonaként, hadtörténészként és irodalmárként egyaránt kitűnt tehetségével. A reformkorban elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar katonai nyelv és a nemzeti hadtudomány fejlesztésében. Honvéd ezredesként kiemelkedő szerepe volt az 1848–1849-es polgári forradalom és szabadságharcban a nemzetőrség és a honvédség szervezésében, kiképzésében. Az abszolutizmus időszakában hadtörténeti tevékenységével elősegítette a nemzeti függetlenség és az önálló hadügy eszméjének ébren tartását. A hivatásos katonák közül elsőnek választották meg 1831-ben a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává, majd 1840-ben hadtudományi rendes taggá.

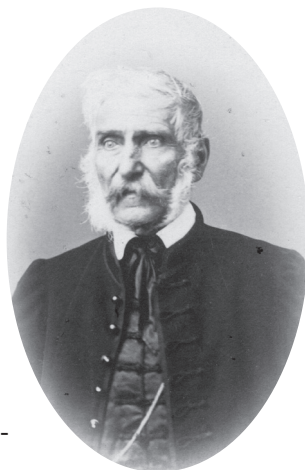
A SZERZŐRŐL:

Dr. Hausner Gábor ny. alezredes (PhD), hadtörténész (ORCID: 0000-0002-4837-5149; MTMT: 10035878)

„Ő egy új irodalmat kezdett köztünk – a hadit – megalapítani”

KATONAI PÁLYAFUTÁSA 1837-IG

„Születtem Budán, 1793-ik 12-ik augusztusán a császárfürdőben, amely akkor atyám szülőinek tulajdona volt. Kereszt vízre tartanak a Kapisztrán szerzetesek oszt. egyházában” – írta naplőfeljegyzéseiben.² Jómódú nemes családba érkezett, atyja, Kiss József Szeged város polgármestere és bírása, valamint a Mindszenti uradalom jószágigazgatója volt. Gyermekkorát Algyőn töltötte, iskoláit Budán és Szegeden végezte. Már iskolásként példaképül választotta Zrínyi Miklóst, akinek arcképét iskolai jutalomként kapta tanárától „*hazánk történetének megtanulásában különös jelességeért*”. Zrínyi adta meg az indítást a katonai pályához, a szépírói és hadtudományi szakírói munkálkodáshoz. A fiatal diákra nagy hatást gyakoroltak ezenkívül a napóleoni háborúk hadjáratai és csatái is.

¹ A tanulmány megjelent A Magyar Tudományos Akadémia katonai tagjai című tanulmánykötetben. Szerkesztette Hausner Gábor és Padányi József. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2026.

² Akadémiai Értesítő 1940.

Tizenhat esztendő s korában elhagyta az iskolát, és önként jelentkezett a 37. számú báró Máriássy-gyalogezredbe. Szolgálati lapjának növendék rovatában ez olvasható: „1809. szeptember 1. a báró Máriássy 37. gyalogezredbe 26 forint 53 krajcár felszerelési pénz letétele ellenében besorozták.”

Tényleges katonai szolgálatát 1810. március 6-án kezdte meg kadétként az ezred 2. zászlóalj 11. századában. Itt kezdődött barátsága a főhadnagyként szintén ennél az alakulatnál szolgáló Kisfaludy Károllyal. 1812-ben az Oroszország elleni háború kitörésével ezredét beosztották a lengyel határt fedező tartalék hadtestbe. 1813. február 25-én kadét tizedessé léptették elő, miután 1813. augusztus 12-én Ausztria hadat üzent Napóleonnak. Kiss is részt vett ezredével az 1813. évi hadjáratban, harcolt az augusztus 26-ai és 27-ei drezdai, valamint az október 16–19. között lezajlott lipcsei csatában, valamint a köseni, eckartsbergai és hochheimi ütközetben. A hadjáratban tanúsított bátor magatartásáért 1813. december 12-én előléptették zászlóssá. 1814-ben részt vett Magyarországon a 37. ezred új, 4. zászlóaljának felállításában és Olaszországba való áttelepítésében. Az 1815. évi hadjárat alatt harcolt a Les Rousses-i ütközetben, Auxonne blokádjánál és „több más apróbb csatákban”. 1815. október 7-én a dijoni táborban léptették elő alhadnaggyá. 1815. október végétől 1816 januárjáig Kiss ezrede gyalogmenetben áttelepült Franciaországból Galíciába. Kiss Károly alhadnagy 1816 és 1821 között az ezred különböző századaiba, legtöbbit a 15. századba volt beosztva. 1821. július 1-jétől kinevezték a 3. zászlóalj segédtiszti beosztásába, amelyet 1824-ig töltött be. Ekkorra látóköre kitágult, amlhez nagymértékben hozzájárult, hogy mint írta, katonaként bejárta „az ausztriai császári királyi birodalom országainak nagyobb részét. Mars közben, csatázva, vagy békétanyákon Szász, Bajor s többi német szövetségi tartományokat, Helvécia és Olaszországokat”.³

Ezek az évek nagy hatással voltak a fogékony ifjúra. Megismerkedett a hasonló érdeklődésű Szontagh Gusztáv alhadnaggyal, és a közös tevékenységükön alapuló barátságuk egész életükön át tartott. 1818-ban például együtt elérték, hogy engedélyezzék számukra a Lembergben állomásozó magyar közlegénység képzését, a magyar írás és olvasás tanítását. Jelentős szerepük volt abban is, hogy 1820-ban, Zrínyi Miklós születésének 200. évfordulóján Lembergben Zrínyi-emlékünnepséget rendeztek.

Kiss és Szontagh a lemergi kaszárnyában határozták el, hogy a haza és a haladás ügyének szolgálatában bekapcsolódnak az új lendületet vett magyar irodalmi és tudományos életbe, „még pedig különösen az alig megpendített hadi szakba”.

Irodalmi munkásságának előzményeit Kiss 1836-ban így mondja el: „Ifjúságom korában dalokat írtam: hadiakat, ezeket az 1813. és 15-iki hadévekben táborozás és marsközben a fegyveres nép énekelgette, és szerelmeseket, mindezek jobbadán elvesztek, később politikai értekezéseket – ki nem nyomtathatókat, nevezetesen a katonai status jobb karban helyezéséről a magyar hazát illetve.”

Első nyilvánosan publikált írása, az *Egy este* című vers 30 éves korában, 1823-ban jelent meg a *Tudományos Gyűjtemény* melléklapja, a *Szépliteratúrai Ajándék* hasábjain. 1824 júniusában áthelyezték a budai gránátoszászlóaljhoz. Ekkortól új korszak kezdődött pályáján. Kisfaludy Károly ösztönzésére művelni kezdte a szépirodalom szinte minden műfaját: írt verseket, elbeszéléseket, szindarabokat, regényeket, készített műfordítást. 1824 és 1830 között számos verse és novellája jelent meg a kor gomba módra szaporodó irodalmi lapjai, az *Auróra*, a *Hébe*, a *Muzáron*, az *Uránia*, a *Sas* és a *Felső-magyarországi Minerva*

³ Ács 1986. (Az idézetek a továbbiakban ebből a műből valók.)

oldalain. Kiss elmaradhatatlan tagjává vált a Kisfaludy Károly köré csoportosult írók híres Auróra-körének.

A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása után érdeklődése a hadtudományi szakirodalom felé fordult. 1825-ben közölte a *Tudományos Gyűjteményben* az „Édes Honunk”-nak ajánlott, az önálló magyar hadügy megteremtését is szorgalmazó 37-ik Magyar Gyalog Ezred Történetei című tanulmányát. Utána minden évben megjelent munkája vagy fordítása.

Ennek köszönhetően a Magyar Tudós Társaság I. nagygyűlése 1831. február 17-én a hivatásos katonatisztek közül először Kisst választotta meg hazai levelező tagnak. Áprilisban kinevezték a 37. magyar sorgyalogezred nagyváradi katonai nevelőintézete igazgatójának. 1831 júliusában küldte meg a Magyar Tudós Társaságnak negyedévi jelentését, amelyben a parancsnoksága alatt álló katonai nevelőintézetben folyó magyar nyelvtanításról így számolt be: „A nyelvoktatáson kívül meg vagyunk határozva, hogy minden második nap a fegyvergyakorlások, belső szolgálati jelentések, mulatozások, éneklések, imádságok magyarul essenek meg.”

Nagy lelkesedéssel végezte katonapedagógiai tevékenységét, és tett eleget akadémiai levelezőtagi kötelességének. Rendszeresen beszámolt az Akadémiának a Szegeden, Temesváron és Nagyváradon megjelent magyar kiadványokról, a tudományos és irodalmi eseményekről, az akadémiai nagyszótár és a szakszótár számára a katonai műszavak összeállításáról és szerkesztéséről. De 1831 októberében már panaszkodott, hogy „hivatali helyezettésem időmnek nagy részét elfoglalja”. Ezért kérelmezte József nádortól, hogy szolgálati és tudományos pályafutása alapján nevezzék ki a szervezés alatt álló Ludoviceumba. December 24-én hivatalos írásos áthelyezési és kinevezési kérelmet nyújtott be a nádorhoz. A kérelemhez mellékelte 1830-ban készült tiszti minősítését is, amely szerint a szolgálatban szorgalmas és jól használható; előléptetésre a rangsorban alkalmas. Az előjárói azonban egyre több akadályt gördítettek tudományos és politikai ambíciói elé, ezért ezt a kérelmét sem támogatták.

Kiss kezdeményezően lépett fel az Akadémián új katonatagok felvétele érdekében, és ennek köszönhető, hogy a II. nagygyűlés 1832 márciusában levelező taggá választotta ezredtársát, Szontágh Gusztáv főhadnagyot, valamint Baritz György hadmérnök őrnagyot, Kállay Ferenc ny. hadbíró századost és tiszteleti taggá báró Lakos János ezredest. Javaslatára az Akadémia – történetében először – elhatározta két fontos hadtudományi munka magyarra fordítását. A cs. kir. budai főhadparancsnokság is felfigyelt Kiss egyre aktívabb politikai töltetű tudományos tevékenységére, és nem engedélyezte megjelenését az Akadémia 1832. évi III. augusztusi nagygyűlésén: „egyszersmind értésemre adatott – írta –, hogy én figyelmemet inkább az alattam levő nevelőintézetre, mint más literatúrai dolgozásokra fordítanám”.

1835. március 16-án végre előléptették századosnak, de áthelyezték a Lembergben állomásozó ezredhez századparancsnoki beosztásba, így vége szakadt tízéves magyarországi tartózkodásának. Az áthelyezés a cs. kir. katonai vezetés tudatos törekvése volt, hogy eltávolítsák a hazai politikai, tudományos küzdelmekről. Kiss, támogatva az országgyűlésben a magyar nyelv elismertetéséért folyó politikai harcot, 1835. május 15-én alapítványt hozott létre a nagyváradi 37. magyar sorgyalogezred nevelőintézete magyar nyelvben legjobb előmenetelt tanúsító egy-egy alsó (4 pengőforint) és felső osztálybeli (6 pengőforint) ifjú diákja számára.

1836. szeptember 25-én hivatalosan bejelentette ezredesének: „századommal vesződni nem akarok többé, tavaszra úgyis nyugalomra lépni kívánságom”. 1837. március 30-án végre, mint írta, „invalidusnak nyilatkoztattam”, azaz leszerelték.

TUDOMÁNYOS, KÖZÉLETI TEVÉKENYSÉGE

Ezt követően Kiss Károly Pest-Budán telepedett le, ahol bekapcsolódott a tudományos és közéletbe. Az Akadémia IX. nagygyűlésén a matematikai osztály 1830 óta üres hadtudományi rendes tagi székébe mégsem őt, a legrégibb és legaktívabb katonatiszt levelező tagot jelölték és választották meg, hanem a csak egy éve levelező tag Tanárky Sándor őrnagyot. Kiss és Tanárky között a választás után sem romlott meg a viszony, sőt ellenkezőleg, közös erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy az Akadémia többet foglalkozzon a hadtudománnyal és a hadtudományi műnnyel.

1839-től közéleti szereplése fokozódott, egyre több társadalmi egyesület, mint például a Kisfaludy, valamint az Almanach Társaság munkájába kapcsolódott be. Nagy társasági életet élt, részt vett az írók, művészek és tudósok zugligeti kirándulásain, az országgyűlési küzdelmekben és az újoncállításról folyó nagy vitában.

Az Akadémia XI. nagygyűlésén, 1840. szeptember 5-én megválasztották hadtudományi rendes tagnak. 1840. december 14-én olvasta fel székfoglaló értekezését: *Mi okozta a francia köztársaság harcnyereségeit? Győzedelmeinek mi adott oly hatalmas befolyásu sikert?* címmel.

Ekkoriban írott hadtudományi írásaiban a reformeszméknek adott hangot. Az 1841-ben a *Tudománytárban* közreadott áttekintésében a külföldi legújabb hadi literatúráról például leszögezte, hogy a hazai hadtudományi irodalom elmaradottságának legfőbb oka az, hogy nincs önálló magyar állandó hadsereg: „*Honi literatúránk közt a hadi legterméketlenebb! De nem csoda, mert nincs valódi nemzeti katonaságunk.*”

Úgy vélte, hogy a korszerűtlen nemesi felkelés rendszere és a cs. kir. hadseregnek teljeseen alárendelt magyar ezredek nem helyettesíthetik az önálló magyar hadsereget és az azt kiegészítő nemzetőrséget.

Kiss nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy az elhunyt katona akadémikusok – báró Lakos János vezérőrnagy, Baritz György alezredes – helyére új tagokat válasszanak meg az általa javasolt három hadtudományi szakíró: Czecz József hadnagy, Korponay János főhadnagy és Ujváry István ny. százados közül. Ezenkívül támogatta Mészáros Lázár alezredes jelölését is. Az Akadémia XV. nagygyűlése 1844 decemberében Korponayt és Mészárost levelező tagnak megválasztotta.

Az Akadémia történetében először Kiss javasolta, hogy a matematikai pályakérdések közé vegyenek fel egy olyan megoldandó hadtudományi pályakérdést, amely a hazánkat északról ért ellenséges támadás elhárításának hadászati és harcászati problémáival foglalkozna. Kiss érdekes hadműveleti pályázati javaslatát a nagygyűlés nem fogadta el, mivel északról csak a cári Oroszország támadása fenyegetett, amelyet viszont 1833 óta szövetségi szerződés kötött a Habsburg-birodalomhoz.

1846-ban éles küzdelmet folytatott azért, hogy egyenrangú tudománynak ismerjék el a hadtudományt. Kiss határozott hangú felszólalásának eredményeként az Akadémián a hadtudományi alosztályt osztályként kezelték, és pályázatot is kitűztek.

1847 májusában Kiss elkészítette előterjesztését a hadtudományi műnnyel tárgyakban, amelyet a kisgyűlés cselekvési programként elfogadott. Ugyanazon az ülésen felolvasta a *Hadi ügyünk a nemzet átalakulása korszakában nagy figyelmet érdemel* című értekezését. A polgári forradalom előtt tíz hónappal éles kritika tárgyává tette a magyar hadügy és hadtudomány elmaradott helyzetét, amelyre pedig „*a szabadság fenntartására*” szükség van. „*S halálunk bizonyos, ha mielőbb ki nem vetkőzünk a hadügy, s melly ennek lelke, a hadtudomány iránti indolentiánkból.*” A továbbiakban a „*célszerű ujoncsozás, fegyveres*

Titoknok úr!

Mikor a 4 nagygyűlés múlt év November 12-án tartott 12. üléseben
 hozott határozata következtében hajló lenne' kegyeddel körülni minő apróbb
 • dolgozásim jöttek ki 1831 év elejétől a tudos társaság keblein kívül; u: m:
Tudományos Gyűjteményben: Magyar alkotások hűvös tettei (: folytatás:)
 Holmi tudnivalók a katonai világban.
Felső m: aszagi Művészatan: Nagyvárad védelme a török ellen.
 Gibraltar csomóte havi tekintetben
Regelöben : Kosciusko halma. — vagyok kegyed

Kegezen Febuarius 15k: 1834.

híve

Kiss Károly kapitány

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

155
1834

2. kép Kiss Károly levele Toldy Ferencnek, „apróbb dolgozásairól”

Forrás: MTA Könyvtár Kézirattár, RAL 155/1834.

3. kép Hadi műszótár (Pest, 1843) – címlap

erőnk rendszeresítése, s végül a polgári őrhad szerkezete, mint a fegyveres erő kiegészítő része felől” címen terjesztette elő nézeteit. Kiss fellépésének volt köszönhető az is, hogy a XVIII. nagygyűlés december 21-ei ülése kitűzte 1849. március 31-ei határidővel, 50 arany jutalommal az első akadémiai hadtudományi pályázatot a következő témából: „Minthogy hazánkban eddig felkelés rendszerre alapított honvédelem magas hivatásának többé meg nem felelhet, adassék elő a nemzet átalakulásának e korszakában mikép lehetne a honvédelmet a mostani hadak és harczviselés elveihez alkalmazva legczélszerűbben felállítani.”

Mivel egy felelet sem érkezett, s az események is elsodorták az elméleti választ, az ülés úgy határozott, hogy „miután a kérdés azóta a gyakorlati téren áll”, a pályázatot leveszik a napirendről. Az új magyar forradalmi honvédelem 1849 közepére valóban teljesen kiépült, amiben jelentős szerepe volt Kiss Károly hadtudományi elméleti és gyakorlati katonai szervezőtevékenységének is.

A „HONVÉD” – AZ 1848-AS NEMZETŐRSÉG MEGSZERVEZÉSE

Kiss Károly életének legkiemelkedőbb szakasza 1848 márciusa és 1849 augusztusa között játszódtott le: negyedszázad alatt kiforrott hadtudományi nézeteit az új hadügy kiépítésében való aktív részvétellel valósíthatta meg. Kiss – a hadtudomány közismert és kiváló szakértője – 1848. március 17-én két helyen is kifejtette álláspontját az új polgári honvédelem tárgyában. Egyrészt a közvélemény elolvashatta a *Társalkodóban* megjelent hírt *Hadi ügyünk korszerű átalakulásáról* című akadémiai folytatólagos előadásáról, másrészt, ami talán még fontosabb volt, Kossuth Lajoshoz intézett levelében felhívta a figyelmet a megoldásra váró legjelentősebb problémákra. Ebben a magyar honvédelmi politika alakulását befolyásoló levélben elmondta: „*mint katonát többi közt leginkább érdekel a honvédelem, és az ezzel egybe kapcsolt nemzeti őrhad; mindkettőről sokat gondolkodtam, itt s ott irtam is; távol legyen tőlem tanácsadásommal teremtő elmédnek némi irányt adandni, de megengedj, ha azt írom, s kérlek: az állandó katonaságot el ne töröljétek, helyheztesse az mint már sok helyen van az alkotmány közé, vagy alá, ha úgy akarjátok, mert baricad mögött harcolhat ugyan a nép, a belbátorság fentartására jó ugyan a nemzeti őrhad, de a külső ellenség ellen jól rendezett állandó katona kell, de ezt egy pillanatban felfűjni nem lehet, ennek már kiképezve békében is készen állani kell, amely nemzet hadi ügyét el-szorgalmatlanítja, mindig drágán fizeti meg az árát, mi Európában vagyunk nem Amerikában.*”

A nemzetőrségnek is felvázolta a honvédelem szempontjából szükséges szervezetét, irányítási rendszerét és feladatait. Mindenekelőtt szükségesnek tartotta, hogy az ország nemzetőrsége centralizált és egységes szervezetben, egy parancsnok vezetése alatt tevékenykedjen, így lesz csak képes a centralizált nemzetőrség intézménye belső karhatalmi, de ha szükséges, külső védelmi funkcióit teljesíteni. A levelében kifejtett elvek hatással voltak a Batthyány-kormány honvédelmi politikájára: ezt igazolják a nemzetőrség és a hadügy más kérdéseiben elfogadott törvények és intézkedések.

Kiss Károly – a honvédelemmel kapcsolatos elveinek kifejtése mellett – vezető szerepet vállalt a fővárosban a polgári forradalom új fegyveres erejének, a nemzetőrségnek a megszervezésében és kiképzésében. Nagy aktivitással vett részt a fővárosi polgárőrség átszervezésében, a nemzetőrség egységesítésében és a pesti őrhaditanács munkájában. A nemzetőrség fejlődésének új szakasza kezdődött el 1848. április 2-án, amikor létrehozták a Batthyány Lajos miniszterelnök mellett működő egységes vezetőtestületet – az Országos Nemzetőrseregi Haditanácsot. Kiss Károly tanácsos és a politikai ügyek referense lett. A haditanács hat osztályának megalakulásakor pedig a politikai osztály főnökévé és a nemzetőri iroda igaz-

gatójává nevezték ki. Ebben a beosztásban dolgozott 1848. november végéig. Kiemelkedő érdemeket szerzett 1848 nyarán a XXII. törvénycikk végrehajtásában, a nemzetőrség és a honvédség szervezésében, felszerelésében és kiképzésében. Nevéhez fűződnek a legfontosabb haditanácsi rendeletek, intézkedések, felhívások és levelek megfogalmazásai, kidolgozásai és közreadásai. Valószínűleg szerepet játszott az 1848. májusi tervezet elkészítésében, amely alapján a nemzetőrség keretében tíz zászlóaljból álló „rendes nemzeti katonaság”, honvédsereg alakult. Az ő javaslatára alkalmazták barátja, Kisfaludy Károly verséből átvéve a „honvéd” elnevezést. Összeállította *A Magyar Nemzeti Őrseregnek kötelező szabályai* öt füzetét. Az 1848. július elején megjelent első füzet – *A Nemzeti Őrsereg kötelességei és szolgálat-szabályai* – nagy sajtótítát indított el.

Ősszel a helyzet súlyosbodásával egyre nagyobb szerepet játszott a Nemzetőrségi Haditanács, amelynek elnökségét ugyan nem vállalta, de irányítását igen. Már alezredeként követte Kossuthot Debrecenbe, ahol mint a Hadügyminisztérium nemzetőrségi osztályának főnöke dolgozott. Megbízták a katonanevelési osztály vezetésével is. Hűségesen és lelkesen munkálkodott, bár nem tartozott a radikálisok közé, például nem értett egyet a Függetlenségi nyilatkozattal. Naplójában így írt 1849. július 1-jén: „*Világos lön előtttem, hogy a magyar forradalom magára hagyatva, bukni fog.*” Ennek ellenére követte a kormányt Szegedre is. A megtorlás nem maradt el: 1849. november 5-én az aradi cs. kir. rendkívüli hadi törvényszék tíz év várfogságra ítélte. Mivel azonban már a forradalom előtt leszerelt az osztrák hadseregből, 1850 júliusában amnesztiában részesült.

Ezután jobbnak látta, ha visszatér a hadtörténetíráshoz. Egymás után készítette el tanulmányait: *A hadi történetészet elmélete*, *A várnai ütközet stratégiai (hadtani) szempontból*, *Hunyadi János utolsó hadjárata Bolgár és Szerbországban 1454-ben*. Értekezései nagy sikert arattak az akadémiai rendezvényeken. Nekikezdett Károly főherceg *Stratégiai alapelvei* című műve lefordításának. Betegsége azonban súlyosbodott, 1862-ben tartott utoljára akadémiai felolvasást, amelynek tárgya az 1448-as rigómezei ütközet volt. Még a következő évben is lankadatlanul kutatott, részt vett az akadémiai életben, szigorúan bírálta a beadott hadtörténeti írásokat. Betegsége miatt azonban már nem vállalta 1865-ben Szeged város képviselőjelöltségét, és az Akadémia új épületének 1865. decemberi felavatásán sem tudott megjelenni.

1866. február 17-én ragadta el a halál. A lapok rövid hírekben számoltak be a temetéséről. A gyászbeszédet három nap múlva Toldy Ferenc tartotta az Akadémián. Az alábbiakban ebből idézünk.

TOLDY FERENC GYÁSZBESZÉDE (RÉSZLET)

„Ismét egy új sír, tisztelt Akadémia, mely felett egy köztiszteletű társ tetemein bezáródott az anyaföld! Ismét egy elhunyt élet, mely elég hosszú arra, hogy rendeltetését létesítse, s milyen felett legtöbbször fájdalom nélkül mondjuk: a természet törvénye ment teljességbe: béke hamvainak! Egy új hézag, milyen felett abban lelünk megnyugvást, hogy nincs hézag, melyet az élet be nem tölt. A természet kialussza téli álmát, az elhervadt virág nyomán új élet kelt, új pompában díszült a föld, s az elmúlt tavasz már csak tudatunkban él. Vigasztalni szoktuk magunkat a költővel: »egymást váltja örök romlás s teremtés!« Igen, tisztelt Akadémia, így szólhatunk, így nyugtathatjuk magunkat egy oly élet felett, melyhez többé semmi reményt nem kötünk; oly új felett, melyet új viránytelepe végképp eltakar. De mondhatjuk-e ezt Kiss Károly felett, ki, mint annyian közöttünk – ami talán nemzetünk átkai közé tartozik –, kedvezőtlen viszonyaink miatt csak későn vergődhetett azon pontra, hol jeles műveket adhatott? Mert ő egy új irodalmat kezdett köztünk – a hadit – megalapítani, és élte

nagyobb részén át csak mellékórákban készülhetett arra, mi előtte cél gyanánt lebegett, s e mellékórák nagy része is eszközének, a nyelvnek idomításában veszett el! Mely igyekvés, ha azonfelül tökéletlen sikerű vala, az viszont korának átka volt, melyben a műnyelv törvényei teljesen kifejtve, szerencsésen gyakorolva nagyrészt még nem voltak, melyben az elszigetelt kísérő ritkán haladhat azon biztossággal és gyorsasággal, melyet rendszerint csak sokak

4. kép Kiss Károly síremléke a Fiumei úti Nemzeti sírkertben

Forrás: A szerző felvétele

összehatása fejthet ki. S midőn végre az élet akadályai tágultak, a kor hátrányai enyészni, a rokon igyekvések egymást megigazítani és kiegészíteni kezdék, akkor fordulhat csak a választott cél felé teljes erővel – az ő célja hazánk hadi története volt –, s íme, midőn ez úton hathatósan előtör – elcsügged az erő, elszakad a fonal! – Hetvenkét év! szép idő, kegyes adománya istennek! De nincs-e az még távol a munkásélet határától? Miért a Fontainesek és Voltaire-ek, a Goethék és Humboldtok szerencsésbek, kiknek megadatott messze túl a hetven, sőt a nyolcvanon is csüggedetlen erővel haladni pályájukon? Míg nekünk annyi jelesünk idő előtt, s ugyanannyian, munka közepett, feladataik befejezése előtt süllyednek el, így Kiss Károly is. És ha nem állott is többé magányosan a téren, vajon annyi társ lépett vala-e mellette e pályára, hogy ne fájlaljuk méltán, miképp oly hirtelen el kellett hagynia? És ha a tudós felett meg tudnánk is nyugodni, de tudunk-e a társ, a barát, az ember felett? Ily érzések közt állok – hadd mondjam, állánk – a kiszenvedt társ körül, s a sír felett, mely a jeles tudóst, a hű barátot, a legnemesebb embert előlünk örökre befogta. Mert mindez volt ő a szó legvalóbb értelmében. Szellőztessük a fátyolt, s midőn iránta a tisztelet végadóját lerójuk, adjuk át élete, igyekvései, sikerei emlékezetét a maradéknak!

[...]

Köztünk élve, tíz éven át egyik közkedvességű s leghasznosabb tagja volt Budapest magyar társaságának, nemcsak irodalmi munkásságával, mint az Akadémiának már most (1840 óta) rendes tagja a hadtudományi alosztályban, s 1842 óta a Kisfaludy Társaságnak, hanem támogató részvételével mindazon egyesületekben, melyek a tudomány, műveltség, nemzetiség, nevelés, jólét előmozdítását tűzik vala ki céljábul. Műveltsége, élettapasztalása, melyet hadjáratain és béketanyáin, a külföldön – Német-, Helvét-, Francia-, Olasz- s Lengyelországban – s a haza sok vidékén gyűjtött, buzgó hazafisága, áldozatkészsége, lelkesületi deréksége s meleg szíve a legtágabb körökben forgó férfitűt közbecsülés és szeretet tárgyává tették. Eddig Kiss dolgozatai a hadtudomány és haditörténet, a földirat s kedvelt könnyű elbeszéléseivel a szépirodalom terén, elszórva a kor valamennyi folyóirataiban és gyűjteményeiben, tetemes számra növekedtek, alaposak és pontosak mindig, a leglelkesebb és behatóbb azon kérdés feletti értekezése: »Mi okozta a francia köztársaság harcnyereségeit, győzelmeinek mi adott oly hatalmas befolyású sikert?«, mellyel körünkben rendes tagi székét elfoglalta. Önálló munkái ez időszakból Hadi Műszótára és Károly főherceg Stratégiájának fordítása, három kötetben. Sőt igénybe vététt szakszavatosága a pesti polgári kar által is, midőn ez 1845-ben magyar gyalog őrhadat állítván, ennek a rendes hadseregétől sokban eltért szabályzatát ő készíté, s az új testületet kezdetben ő gyakorolta, így 1848-ig. A márciusi napok mozgalmait ő is kiszólták csendes munkássága boldog rejtekeiből, midőn a még fennállott m. kir. Helytartótanács javaslatára a cs. kir. Főhadikormánysház a pesti nemzetőrség szervezésére, március 19-én, őt hívta meg. Mennyi baj mindjárt kezdetben, miután boldog-boldogtalan hivatottnak érte magát tervekkel lépni elő a nem ismert ügyben, míg végre a nemzetőrségi törvény megalakult. Ekkor a miniszterelnök a nemzetőrségi országos tanácsnál osztályfőnökké s politikai referenssé őt nevezte ki, István főherceg nádor kir. helytartó pedig őrnagyságra emelte. Mint ilyen adta ki A magyar nemzetőrsereg kötelező és fegyvergyakorlati szabályait; mint ilyen vett részt a májusban felállított rendelt tizenkét új zászlóalj szervezésében, s ezek állásának a nemzetőrség s a rendes katonasághoz meghatározásában, végre elnevezésében, mely hosszas viták tárgya volt. Kiss előtt lebegenek Kisfaludy Károly szép sorai. »Midőn hazáját rabbilincs fenyíti, Bőszült érzéssel harcmeszőre száll... Nem csügged, s honvéd tisztét teljesíti, Míg győz, vagy testhalmok közt sirt talál.« Honvéd legyen! – kiálta, s recitálta a költő verseit, s a tanács elfogadta a nevet, s a nemzet, tudjuk, mint pecsételte meg az elnevezést. Utóbb a miniszterelnök a nemzetőrségi tanács

elnökségére hívta meg, s bár ezt nem vállalta fel, a kir. helytartó szolgálatai méltánylásául alezredessé nevezte ki. Nemsokára a nemzetőrsereg a belügyhöz tetetvén át, Kiss mint osztályfőnök itt adta elő annak ügyeit, mígnem a honvédelmi minisztériumban szervezett katonanevelési osztály főnökévé s a hadinöveldék főfelügyelőjévé neveztetvén ezredesi ranggal, ezen minisztériumhoz tetetett által. Itt Kiss mindenekfelett vala helyén, mint ki különszerű tanulmányokkal és sokévi tapasztalással bírt e téren, s szervező és igazgató tehetségét több helyzetben bebizonyította volt. Azonban alig kezdett ez ügyben működni, midőn a katasztrófa őt is elsodorta. 1849. nov. 5-én tízévi várfogságra ítéltetett, melyből számos, a cs. hadsereg magasb rétegeiben is volt tisztelői és barátai közbenjárására, nyolchavi szenvedések után, melyeknek élességét a nagyobb, a haza fölötti fájdalom mellett nemesen tűrte, kiszabadult, de rangja és nyugpénze elvesztével.

Honfiúi bús vesztett reményekkel tért Pestre, Szép utcai csendes lakába, hogy itt élte végszakát új munkásságban élje le. Kirekesztőleg a magyar haditörténet művelését tűzvén ki feladásául, annak eredményeit évenként az Akadémia elébe terjesztette. A várnai ütközet november 16. 1444. hadtudományi szempontból; az 1396. szeptember 28.-i nikápolyi ütközet a hadtörténeti elvek alkalmazásával; az 1448-i rigómezei ütközet hadtudományilag előadva, négy felolvasásban; Hunyadi János utolsó hadjárata, s Nándorfejérvár fölmentése a török táboritástól 1456. július 22-én valónak ezen a stratégiai és taktikai elvek álláspontjaiból megbírált s felderített hadi tények, de kiegészítve nemcsak a hadi területek részletes ismertetésével, hanem, amire ő oly nagy súlyt fektetett, a politikai viszonyok befolyásainak a hadi fejleményekre gondos kimutatásával, miáltal a haditörténelmet egyszersmind az országos történetekkel benső összeköttetésbe hozta. Ez utóbbi munkájával, melyet a tek. Akadémia külön is kiadni rendelt, egyszersmind az egykor egész Európa által üdvözölt nándorfejérvári fényes diadal négyszázados emlékezetét ültöttük intézetünk falai között. Utolsó előadásait 1862-ben tartotta. Folytatta azóta is hadtörténeti búvárlatait, szándéka lévén történelmünk valamennyi epochális tényeit hasonló módon megvilágosítani; de mind lassabban, mert mióta hetvenedik évét betöltötte, testi erői aggasztó, majd ijesztő módon kezdenek ernyedésnek indulni. Az addig tömött s erőteljes alkat roskadozni, a lélek elevensége tűnni, a szokott munkásság, erőhiányban, lankadni. Az 1860-ban jobbra fordult állapotok hanyatlásával új reményei csüggedeztek; némely anyagi veszteségek annál fájóbbak lettek reá nézve, mert őt, ki egész életében kényelemben, sőt dísszel állott meg a társas körökben, testi hanyatlásai közt gondok is kezdék látogatni, s így teljes mértékben érezte öregségét: nem volt többé jövője. Az akadémiai munkálkodások legéberebb kísérője és résztvevője e falak felavatásán többé jelen nem lehetett. Érezni kezdte közel végét, de még ellentállt a lefekvésnek. Végre egy nő rokona, sőt több barátnéja; egy nő, kinek neve egykor és sok éven át Budapest szegényes ajkain imádság vala a szenvedők közanyjáért; ki mindenütt ott volt, hol a társas téren jót, nemeset kelle tenni a hazai műveltség s a nemzetiség érdekeiben; kit ő tanácsos és tettel támogatott élete szép műveiben, néhány hét előtt sírba tetetett. Ez az utolsó csapás Kissünkre is. Még egy küzdelem vala hátra, melyben az élet már csak a halállal vív. Emez jön győztes e hó 17-én estve. Tegnap már csak élettelen tetemeit állottuk körül.

Tisztelt Akadémia! Egy nemzetünk által még kevésbé művelt szak derék képviselőjét vesztett tudományosságunk, de ő nem munkált siker nélkül, s most az élet is nevel e térnek művelőket, nem miképp azon szomorú és erélytelen időkben, midőn azt kérdezték: minek ez nekünk? hasznukat veheti-e valaha ez igyekvéseknek a magyar? S ő ábrándozónak tekintetett éppen szakértői által. Tagját veszte el az Akadémia, ki harminc éven túl buzgón és becsületesen töltötte be helyét, de íme, ő nem állt többé maga, mint mikor ez intézetbe lépett: helye tán pótolva lesz. Ám a társas téren, hol ő annyit tett, segített, hatott, de ahol so-

hasem sok az ily hív kebel, buzgó résztvevő, mindig kész segítő: vajon ott nem fogjuk-e, kik őt ismertük, mindig fájdalmasan nélkülözni? És végre, kik barátjuknak nevezhetők! Volt-e nálánál egyenesebb, melegebb s mindenekfelett megbízhatóbb barát? De azok száma, kik szerencsések voltak bizodalmit, szeretetét bírni, a természet törvénye vagy a sors által meny nyire leolvasztatott! Azonban vannak, vagyunk még elegenden, kik érezzük, hogy e téren Kisst nem pótolhatja semmi. Ismertem – ő, hisz ez teszi csak az életet kívánatossá – nem kevés ily tiszteletre méltó, ily minden erkölcsi salak nélküli, ily feddhetetlen jellemet, milyekkel oly jó lenni, mert például, támaszul, vidító, s vigasztalóul szolgálnak az élet minden útjain, a cselekvés minden terén, de, tisztelt társak, tiszteletesbet, mint ő, tisztábbat, mint ő, hívebet, mint ő – kit ismertem volna? És ő azon perc óta – s annak negyven événél több –, hogy Kisfaludy Károly körében vele először valék szerencsés érintkezni, s ő irántam figyelmet mutatott; s hogy nemsokára barátságával tisztelt meg élete végéig egyformán jó pártolóm, hűséges jóakaró barátom volt: egyike az utolsóknak férfikorom hajnalából! Azért bocsássanak meg, tisztelt társak, hogy a nem osztályombeli társnak én tevém meg kevés szavakkal az utolsó tiszteletet, én, ki erre, szakavatottságra sokaknál kevésbé, de hála kötelezettségéből talán leginkább voltam mindnyájunk közül meghivatva.”⁴

LEGFONTOSABB MŰVEI

- *A 37-dik magyar gyalog ezred története*. Tudományos Gyűjtemény, 9. évf. 1825/2., 3–24.
- *Napoleonnak a háborút illető rendszabásai*. Felső-Magyarországi Minerva, 5. évf. 1829/3., k. 7. füzet, 528–543.
- *A hadi szónoklatról*. A Kisfaludy Társaság Évlapjai, 1842/4., 96–104.
- *Hadi Műszótár*. Pest, 1843.
- *A hadi történelem*. Új Magyar Múzeum, 1856.
- *Olvasmányok a hadtörténelemből*. Pest, 1855.
- *Hunyadi János utolsó hadjárata Bolgár és Szerbországban 1454-ben s Nándorfejérvár fölmentése...* Pest, 1857.
- *Károly főherceg: A stratégia elvei az 1796-ki németországi hadjárat előadásával felvilágosítva*. (ford. Kiss Károly) I–III. Pest, 1861., 1862., 1863.
- *Kiss Károly naplójeljegyzései 1841–1849*. Akadémiai Értesítő, 50. kötet, 1940, 325–347.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ács Tibor: *Az elfelejtett első katona akadémikus – Kiss Károly (1793–1866)*. Hadtörténelmi Közlemények, 1982/1., 26–58.
- Ács Tibor: *Kiss Károly. (A múlt magyar tudósai.)* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
- Ács Tibor: *Tudós és katona. Kiss Károly élete és hadtudományi munkássága (1793–1866)*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1982.
- *Kiss Károly naplójeljegyzései 1841–1849*. Akadémiai Értesítő, 50. kötet, 1940.
- Toldy Ferenc: *Gyászbeszéd Kiss Károly felett*. In: Kiss Károly: Magyar alvitézék hőstettei az újabb üdőszakban. Magyar Hírmondó, Budapest, 1984, 7–22.

⁴ Toldy 1984.